

ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНА СПЕЦИФІКА ТА ДЕЯКІ МОВНО-СТИЛІСТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ТВОРЧОСТІ Д. ДЕБЕЛЯНОВА І В. СТУСА

Наталя Григораш, Тетяна Родікова

Анотация: В статията са представени проблематиката и основните мотиви в творчеството на Димчо Дебелянов и Васил Стус, като се поставя акцент върху идейните източници на вдъхновение при поетите и върху разкриването на философските дълбини и художествените особености на поезията им. Като резултат от осъществения анализ на лириката от различните периоди в живота на писателите са обособени индивидуалният творчески маниер на всеки от тях, общите и отличителните черти в поетиката им, а именно водещата символика в художествените разработки на писателите.

Ключови думи: българска литература, символизъм, Дебелянов, украинска литература, Стус.

У літературознавчому процесі ХХІ століття виняткового значення набуває дослідження творчості письменників, які зробили вагомий внесок у розвиток національної літератури, а надто – встигли передати свої ідейно-естетичні ідеали наступним поколінням читачів. На жаль, маємо констатувати, що як про Димчо Дебелянова, так і про Василя Стуса заговорили в повний голос і почали досліджувати їхню творчість тільки після смерті митців. Вірші цих літераторів тепер вивчають у навчальних закладах Болгарії та України, ними захоплюється читацька аудиторія, вони продовжують хвилювати та спонукають мислити. З плином часу лірика цих поетів не втрачає художнього значення – навпаки, звучить по-новому, наче передає переживання читачів та прискорює їхні душевні трансформації на шляху до морального очищення й самовдосконалення. Важко переоцінити внесок Д. Дебелянова та В. Стуса у розвиток болгарської та української літератур, адже їхні тексти увійшли в історію культури як важливі чинники пробудження й самоусвідомлення двох націй, стали символом боротьби за свободу, політичну й державну незалежність Болгарії та України.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю досягнення творчої проблематики та еволюції художнього мислення Д. Дебелянова й В. Стуса у площині виявлення й інтерпретування спільних та відмінних рис у творчості обох літераторів.

Уважаємо наше дослідження першою в українському літературознавстві спробою порівняти творчість Д. Дебелянова та В. Стуса з наголосом на ключових мотивах їхньої творчості, джерелах натхнення й особливостях символіки обох літераторів.

Проблема творчості була однією з центральних у доробку обох авторів. Її

опрацювання дало нам змогу виявити між ними певні паралелі, виокремити ті подібні риси, що позначилися на проблематиці творів, системі поетичних образів та особливостях художньої манери поетів.

Д. Подвирзачов, відомий болгарський літератор і дослідник творчості Д. Дебелянова, свого часу охарактеризував його як «poeta minore», тобто як поета ніжного, сумного, меланхолійного. Він, зокрема, сказав: «Багато культур та багато епох намагалися визначити різні типи поетів. Ось декілька з них: «poeta laureatus» (лат.) – увінчаний поет, «poeta doctus» – вчений поет, «poete maudit» – проклятий поет і т. д. Серед цих узагальнених типологій найближчою для характеристики Димчо Дебелянова є «poeta minore»...» (Неделчев 1999: 112).

Незважаючи на переважання меланхолійних мотивів у творчості, Д. Дебелянов прагнув жити, а в його духовних імпульсах було щось войовниче. Як і В. Стус, він жив із відчуттям покликання для якогось подвигу. Та якщо для українського поета цей подвиг полягав насамперед у зміні культурно-етичної свідомості своїх сучасників, то Д. Дебелянов намагався змінити самого себе. Обоє поетів батьки навчили стійкості, а тому всі свої життєві драми вони переживали гідно. Після кожної поразки сміливість літераторів неначе відроджувалась, і вони знову були готові до боротьби з несправедливістю.

Образи у В. Стуса пов'язані головню з рідними – дружиною, матір'ю, сином, Батьківщиною. Свою дружину Валентину Попелюх поет порівнював із бузком, називав лебединою, голубкою (поезії «Отут зимуй, отут літуй...», «Душа ласкава, наче озеро...» та ін.). Автор і сам визнавав ідеалізацію її образу.

Образ матері в поезії В. Стуса, як і образ дружини, оповитий ореолом святості. Рядки, присвячені Ірині Стус, матері поета, сповнені журбою і смутком. Як відомо, образ матері є архетипним для української ментальності. Тому мати для В. Стуса – це насамперед уособлення народної мудрості, чистоти, незаплямованості гріхом.

Окрім дружини і матері, В. Стус у видіннях бачив сина Дмитра, з яким підтримував зв'язок через листи. Поет намагався бодай на відстані торкнутися його батьківською любов'ю і ласкою, дати пораду, напутити на гідний життєвий шлях.

Любов'ю ж до України, тугою та журбою за нею пройняті чимало поезій В. Стуса, зокрема «За мною Київ тягнеться у снах», «У цьому полі, синьому, як льон», «Сосна із ночі впливля, як щогла», «Такий близький ти, краю мій» та ін. І в усіх цих творах тема України розкривається через тяжкі, болючі переживання поета.

У Д. Дебелянова не було дружини та дітей, його поезія не наголошує на патріотизмі, проте туга за батьківським домом, матір'ю та рідною Копривштицею наскрізь пронизують увесь творчий доробок поета. Він часто згадує своє дитинство, в якому неодмінно присутній світлий образ рідного дому, матері, втраченої гармонії. Сум за ними особливо відчутний у таких його поезіях, як «Да се завърнеш в бащината къща», «Сиротна песен», «В тъги родени» та «Пловдив».

У метафоричному сенсі ліричний герой Д. Дебелянова – це людина на шляху до своєї мрії. Його світлий і недосяжний образ живе у світі мрій, тому він свідомо пориває з дійсністю, яку вважає безглуздою. Земне представлене в поезії Д. Дебелянова у формі спогадів, тобто в образах, які мають стосунок не до теперішнього або майбутнього, а до минулого. Натомість у В. Стуса присутній образ України реальної – скореної, знищеної, поневоленої та України-мрії – вільної, благополучної, незалежної.

Обидва поети немов носили у своїй душі жертвний хрест і через це були неспокійні, експансивні, ненаситні й суперечливі. Зокрема, В. Стус схилявся до творення стилістичних парадоксів за принципом семантичної несумісності між іменником і прикметником:

*«Там вітер видуває душі з тіл,
ламає дерева і хилить трави,
і творить **многолику порожнечу**
Збагни ж, нарешті, сину, цю недолю
і заховай **глухонімиий свій крик**»
(«Між світом і душею виріс мур») (Стус 2006: 132)*

Семантична несумісність складових частин оксиморону породжує експресивний ефект: алогізм «*глухонімиий крик*» підкреслює, що суспільство байдуже до проблем окремої людини, не здатне їй допомогти.

Такий художній засіб, як оксиморон, часто використовував у своїй творчості й Д. Дебелянов:

*«В пролетта като в есен аз крея,
В есента като в пролет цъфтя.
На безстрастното време в нестира
Гасне мълком **живот неживян**»*

(«Черна песен») (Дебелянов: 38)

Для Д. Дебелянова життя було стражданням, а страждання виливалося в поезію. Його душа була «блудною царицею», яка коливалася між жахливими злетами та падіннями:

«Мълчи, а светлий бряг застила черна тиня.

Назрели за греха, кънтят греховни бездни,

витае трета ноц над водната пустиня

и блудна мрачина гаси венците звездни»

(«Легенда за разблудната царкиня») (Дебелянов: 56)

Як Д. Дебелянова, так і В. Стуса літературні критики часто називають поетами трагічної долі. Д. Дебелянов, у порівнянні з В. Стусом, був вільним у виборі власної громадянської позиції, адже його погляди ніколи не переслідувалися, а можновладці не застосовували санкцій до літератора-правдолюбця. Проте, на відміну від В. Стуса, якому пощастило мати чудову родину, Д. Дебелянов був самотнім в особистому житті. Всі його кохані або помирили зовсім юними, або не відповідали йому взаємністю.

Для В. Стуса, так само як і для Д. Дебелянова, принциповим, визначальним у формулюванні поетичного кредо був власний життєвий досвід та внутрішні переживання, власна доля як головна засада осмислення творчості. Ліричні герої обох поетів часто нагадують нам своїх авторів. І хоча не можна їх цілком ототожнювати, схожі моменти в них все-таки дуже яскраво виражені. Ліричний герой Д. Дебелянова – це образ воїна у в'язниці. В'язницею болгарський поет уважав несправедливе суспільство, а також велике місто, в якому він змушений був жити, покинувши рідну Копривштицю:

«Като воин в тъмница

да не можеш – пленен,

да развърнеш десница

в гняв безумно – свещен»

(«В тъмница») (Дебелянов: 82)

Для В. Стуса в'язницею була справжня в'язниця, в якій він відбував сфабрикований вирок суду, а також тогочасна влада в УРСР, яка не давала змоги розвиватися

національній інтелігенції та обмежувала право на власні погляди, на висловлення своєї думки.

Неймовірно, проте обидва поети наче передчували власну смерть. Зокрема, вірш Д. Дебелянова «Сиротна песен» був написаний за кілька днів до загибелі поета. У ньому відчутна і зміна поетики: слова стають звичайними, зникають різнобарвні художні засоби, відбувається немов би наближення автора до реальності:

*«Ако загина на война,
жал никого не ще попарі –
изгубих майка, а жена
не найдох, нямам и другари»* (Дебелянов: 82)

У віршах періоду ув'язнення і заслання («Тюремних вечорів смертельні алкоголі», «А сто мерців, обсівши серце, ждуть моєї смерті, а своєї волі», «Ми вже твої коханці, смерте» та ін.) посилюється передчуття смерті й у В. Стуса:

*«Ми вже твої коханці, смерте:
життя нам світить крізь туман.
Але возрадуйся тепер ти,
як місячний засіявсь лан»*
(«Ми вже твої коханці, смерте»)

Поет переповнений болем і водночас він твердо заявляє: *«Як добре те, що смерті не боюсь я...»* (Стус 2008: 96).

Обоє літераторів зустріли страшну смерть – український поет помер у в'язниці, болгарського ж було вбито на фронті. Згодом останки обох поетів трагічної долі було перепоховано, але упокоїтися їхнім душам судилося на чужих, нерідних землях.

Акцентуючи увагу на поетиці обох літераторів, зазначимо, що в їхній мові чимало так званих «кольористичних епітетів» і, зокрема, чорної барви.

У європейській традиції символічного тлумачення кольорів, що йде від Середньовіччя до Просвітництва, а згодом набуває розвитку в епоху Романтизму, чорний колір був символом зла, смерті, жалоби. Аналогічним є його загальноприйняте народне тлумачення: *«...а чорне – то журба»*.

Чорний колір, зазвичай, символізував трагізм, негативні почуття, песимізм,

страждання тощо. Цілком закономірно, що він, як колір жалоби, асоціюється зі смертю, руйнуванням, сумом і стражданням. Усі ці ознаки були невід'ємними складовими екзистенційного світобачення і Д. Дебелянова, і В. Стуса. Тому й чорний колір як один із найбільш парадоксальних і дивовижних у їхній мистецькій палітрі, з одного боку, асоціювався з чимось негативним, а з іншого, – був доволі таємничим і притягальним.

За частотою використання чорний колір у «Палімпсестах» В. Стуса посідає перше місце. І це закономірно, адже цей колір супроводжував митця усе життя і особливо під час ув'язнення. Ще з дитинства чорний колір закарбувався в пам'яті майбутнього поета, що підтверджує опис вулиці Чуваської м. Донецька, на якій жила родина Стусів: *«Вся в жужелиці, поросі, вугілля, // вся сіра й чорна, і брудна й кургуза»*. За свідченням сина В. Стуса Дмитра, цей «опис майже документально відтворює околицю селища кінця 1960-х рр.» (Стус 2004: 453). Залишили по собі гнітюче враження в пам'яті майбутнього поета також чорний колір вугілля, втомлені після зміни темні обличчя шахтарів.

Друге місце після чорного за частотою вживання у «Палімпсестах» посідає білий колір. Його у збірці приблизно вдвічі менше, ніж чорного, проте навіть за такого співвідношення білий колір конкурує з чорним у впливі на читача. Найчастіше в «Палімпсестах» епітет «білий» входить у словосполучення з назвами частин тіла. До прикладу, коли В. Стус згадує свою кохану, то перед його очима постають її *«пшеничні руки білі»*. «Добра» семантика білого кольору обертається на протилежну в словосполученнях на зразок *«білі губи»*, коли йдеться про смертельну блідість. Тут білий колір перебирає на себе функції чорного (Савчук 2007).

Д. Дебелянова гнітило міське життя, тому й основна гама кольорів, яку поет використовує для урбаністичного опису, – це відтінки чорного: *«черните стени»*, *«тъмен край»* тощо. Образ міста поет також пов'язує з ніччю – *«На ноцта неверна верен син»* («Спи градът»). У цій поезії реальність зображена в темних тонах, і тільки минуле – яскраве, світле, та, скоріш за все, ідеалізоване. Чорним, неприязним стінам у столичному помешканні поет протиставляє образ будинку своєї ранньої юності – *«тихия дом в белоцветните вишни»* («Помниш ли, помниш ли»). Тут, на противагу чорному кольору, постає білий – символ невинності, чистоти й радості. Д. Дебелянов часто не бачив відмінностей між істиною й хибою, красою й потворністю, правдою й кривдою, змальованих ним чорною барвою, бо в темряві всі явища ставали темними.

На нашу думку, надмірне використання чорного кольору в художньому

тексті породжує відчуття неволі, обмеженості простору. Д. Дебелянов часто згадував «чорні» стіни міста, які його пригнічували. В. Стус назвав «сіро-чорною шлаковою труною» камеру, в якій перебував під час ув'язнення: *«Сіро-чорна шлакова труна геть обсіла душу»* (Електронний ресурс 1).

Тональність, яку задають кольорові образи у «Палімпсестах» В. Стуса та віршах Д. Дебелянова, здебільшого мінорна – сумна чи трагічна. Ліричний герой обох літераторів найчастіше самотній. Навіть якщо у віршах Д. Дебелянова та В. Стуса інколи й бринять оптимістичні нотки, вони, зазвичай, відтінюються песимістичними мотивами.

Лексема «мрак» (укр. – «морок») наймовірно часто зустрічається у віршах Д. Дебелянова. Темінь у нього стала одним із різновидів чорного кольору, символом печалі та безнадії:

*«Рано пробуден, с тѣги непросветни,
Впивам аз погледи в **мрака** далеч...»*
(«Nevermore») (Дебелянов: 27)

*«Ще летя над долини и бездни,
Преизпълнени с **мрак** и печал»*
(«Отдых») (Дебелянов: 26)

*«И в този път на **мрак** и безнадежда
Какво ще може да ме утеши?»*
(«Светъл спомен») (Дебелянов: 31)

Варто згадати про поезію Д. Дебелянова «Черна песен», яка вже своєю назвою наштовхує нас на певні мінорні ноти. Однак у ній чорний колір став символом своєрідної життєвої іронії долі Д. Дебелянова.

Поет передає свою радість завжди за допомогою світлих, яскравих барв. Іноді це не стільки реальна радість, як лише її прагнення:

*«Ела и дай ми свойта радост **ясна**,
Лъчи обилно в **мрачна** нощ пръсни»*
(«Ела и дай ми свойта радост ясна») (Дебелянов: 72)

Д. Дебелянов часто використовує символіку чорного кольору у віршах, які він писав на фронті. Поету довелося побачити багато несправедливих смертей та каліцтв, тому його чорний колір символізує ще й сум, розпач, біль і тугу:

*«Клета майчина рѣка,
Ти ли го в неволя черна
С думи на любов безмерна
Утеши и приласка?»*
(«Един убит») (Дебелянов: 80)

Використання епітета «чорний» стосовно фізичних реалій, що оточували В. Стуса, фіксується в його окремих текстах. Наприклад, чорний колір зустрічається у вірші «Уже Софія відструменіла» (**«чорні машини, чорні вагони»**). Чи справді машини й вагони були чорними? Цілком можливо, що ні. Вони могли мати темний відтінок, до прикладу, зеленого кольору. Мистецька ж уява перетворила цей колір на чорний, чим загострила рецепцію створених поетом образів. Таким чином, на реальне значення епітета «чорний» накладлося символічне: чорний колір як сутність стану несвободи й пригнічення людської гідності.

Темними тонами В. Стус змальовує також емоційну сферу. Саме чорні почуття, як породження і супровід чорних думок, робили життя поета нестерпним, бо чорні емоції безпосередньо впливали на тіло й часто завдавали нестерпного фізичного болю людині. Відтак життя перетворювалося на безконечні тортури.

В особистому й художньому світах В. Стуса важливе місце посідала самотність. Не дивно, що вона була чорного кольору: *«Шурхоти і шепоти і щемі, // чорнокрила б'ється самота»*. Самота тут персоніфікована, вона б'ється крилами об ґрати клітки. В. Стус просидів цілий 1982 р. у камері-одиночці, безліч разів потрапляв до карцеру. Самота була ознакою його екзистенційного світобачення, але в таборах відчуття самоти в поета загострювалося: *«О цій порі, аж чорні од розлуки, голосять наші матері, заламуючи руки»* (Електронний ресурс 1). У цих рядках В. Стуса епітет «чорні» підкреслює неосяжну глибину материнських страждань.

У поезії-видінні «Ця чорнота попереду – вона» ліричний герой літератора неначе поріднився зі смертю:

«Це чорнота попереду – вона

*уже давно свої згубила чари,
відьомську силу втратила. Тепер кажу я:
смерте, я до тебе звик»* (Електронний ресурс 1).

На нашу думку, в цьому уривку чорний колір увиразнює символічне значення образу смерті.

Отож, чорний колір, що супроводжував В. Стуса з дитинства й до самої смерті, в його «Палімпсестах» символізує широкий спектр зла: трагізм, тюремні умови, ворожість, самотність, негативні емоції та думки, фаталізм, приреченість, демонізм. У поезії Д. Дебелянова чорний колір набуває ще й символіки несправедливості, іронії, увиразнення фронтових умов життя та воєнних подій. Однак в обох поетів цей колір є й передчуттям їхньої власної смерті.

У підсумку зазначимо, що у вперше здійсненому в українському літературознавстві порівняльному дослідженні поетичного світу Д. Дебелянова та В. Стуса, ми спробували віднайти та акцентувати саме ті особливості художнього доробку цих видатних літераторів Болгарії та України, які дозволили нам розглядати його саме в компаративістичному аспекті.

Порівнявши окремі поезії Д. Дебелянова та В. Стуса, ми виявили певну подібність літературних прийомів, символіки, образів та мотивів в обох авторів. Попри те, що життєві шляхи поетів, а також доба, в яку вони жили, доволі сильно різнилися, кожен із них тяжів до рідної землі та історичного минулого своєї Батьківщини. Тому в запропонованому дослідженні ми виокремили ті визначальні спільні риси, які об'єднують проблематику, систему поетичних образів та особливості художньої манери обох поетів. Як виявилось, всупереч меланхолійним мотивам, що переважали в ліриці болгарського поета, він мав жагуче прагнення до життя. Обидва поети носили у своїй душі жертковий хрест і через це були неспокійні, експансивні й суперечливі. Для обох поетів принциповими, часто визначальними чинниками в осмисленні поетичної творчості та формулюванні поетичного кредо були власний життєвий досвід, особисті переживання та нелегка доля. Чорний колір, який так часто фігурує у творчості обох поетів, виразно символізує трагізм, негативні почуття, песимізм, страждання тощо. Не дивно й цілком закономірно, що чорний колір – колір жалоби – асоціюється в їхній ліриці зі смертю, руйнуванням, сумом і стражданням. Усі ці поняття й характеристики стали невід'ємною складовою екзистенційного творчого

світобачення обох поетів.

На превеликий жаль, життєві шляхи і Д. Дебелянова, і В. Стуса обірвалися трагічно й надто рано. Проте навіть за той короткий час, який був їм відведений долею для творчості, митці, як засвідчило дослідження, зробити неоціненний вклад в історію розвитку болгарської та української літератур, в ідейно-естетичне виховання своїх читачів та майбутніх потенційних дослідників глибин їхнього безмежного й неповторно-унікального поетичного світу.

Література:

Александрова 2004: Александрова, И. Приписки между изказа и смисъла. По полетата на Дебелянов. София, 2004.

Василев 1936: Василев, В. Поети на смирението. София, 1936.

Виват 2003: Виват, Г. Художні особливості та провідні мотиви поетичної творчості Василя Стуса. Одеса, 2003.

Вучков 1999: Вучков, Ю. Върхове в историята на българската литература. София, 1999.

Дебелянов: Дебелянов, Д. Стихотворения. Съст. Каролев С., Каролева Д. София.

Добрев 2000: Добрев, Д. Символите в творчеството на български символисти. София, 2000.

Електронний ресурс 1: «Вихід у чорне»: чорний колір у збірці «Палімпсести» В. Стуса – В: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=66397&pg=1> (відвідано 15.05.2015).

Жулинський 1990: Жулинський, М. Из забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини). Київ, 1990.

Зарев 1986: Зарев, П. Българска класика. София, 1986.

Игов 2005: Игов, С. Кратка история на българската литература. София, 2005.

Илиев 1985: Илиев, С. Димчо Дебелянов. Между греха и разкаянето. София, 1985.

Карасев 2005: Карасев, Д. Български символисти. Избрана поезия. София, 2005.

Кирова, Чернокожев 2000: Кирова, М., Чернокожев, Н. Българската литература – фигури на четенето. София, 2000.

Ликова 1987: Ликова, Р. Портрети на български символисти. София, 1987.

Ликова 1988: Ликова, Р. Художествени насоки на българския символизъм. София, 1988.

Михайлов 1997: Михайлов, Д. Критически текстове за Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Димчо Дебелянов. В. Търново, 1997.

Монова 1990: Монова, И. Проблеми на поетиката на Димчо Дебелянов. София, 1990.

Неделчев 1999: Неделчев, М. Личности на българската литература. София, 1999.

Радославов 1996: Радославов, И. Българският символизъм: основи, същност, изгледи. В. Търново, 1996.

Савчук 2007: Савчук, Г. Поезія Василя Стуса: художня семантика і структура –

Автореферат. Харків, 2007 – В: http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/127421-8.html (відвідано 10.05.2015).

Стоянов 1926: Стоянов, Л. Димчо Дебелянов. Поет на жизненния подвиг. София, 1926.

Стус 1994: Стус, В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.1: кн.1. Львів, 1994.

Стус 2005: Стус, Д. Василь Стус: життя як творчість. Київ, 2005.

Стус 2006: Стус, В. Палімпсести: Вибране. Київ, 2006.

Стус 2008: Стус, В. С. Вибрані твори / В. С. Стус, Д. В. Стус. Донецьк, 2008.

Інформація про авторів:

Наталя Григораш – викладач болгарської мови та літератури, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

E-mail: ndhryg@i.ua

Тетяна Родікова – магістр зі спеціальності «Болгарська мова та література», випускниця кафедри слов'янської філології Львівського національного університету імені Івана Франка 2015 року

E-mail: rodikova.tetyana@gmail.com.